

Műhely

„NEM KÖZÉPISKOLÁS FOKON”

– Tudományos innováció a középiskolában* –

VERES ANDRÁS

ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Irodalomtudományi Kutatóintézet
professor emeritus, ny. tudományos tanácsadó

E-mail: veresandras2@gmail.com

ORCID 0000 0003 0892 3662

“not at the high school level”

– Scientific Innovation in Secondary Education –

The presentation is a case study of the 1970s reform of secondary school literature education in Hungary, written by a direct participant. In 1972, an unexpectedly progressive policy sought to reform the educational system on unusually democratic principles for a one-party state. Since its implementation exceeded the Ministry of Education’s capacity, the Hungarian Academy of Sciences offered assistance. The first step was to define the structure and content of cultural literacy, followed by preparations for an educational reform planned for the turn of the 1970s and 1980s. The process emphasized professional criteria and aimed to limit ideological influence.

Young researchers from the Institute for Literary Studies compiled a new literary and cultural curriculum and produced textbooks with grant support. These introduced new authors and works while rethinking interpretive frameworks. The reformers expected the renewal of literature teaching to raise general cultural literacy, reshape the literary canon, and advance literary scholarship.

Yet the reform lacked preparation: teachers received little support, and conservative backlash from university leaders and politicians deepened uncertainty. Nonetheless, professional standards enabled a broader and deeper understanding of literature.

Keywords: educational system, educational reform, political ideology, literary canons, textbooks, Hungarian Academy of Sciences, Institute for Literary Studies

* Az Akadémia székházában 2025. június 6-án megtartott előadás jegyzetekkel bővített, javított szövegváltozata.

■ Ismeretes, hogy a felvilágosult szellem fogadtatta el azt a merész és fortélyos javaslatot, hogy az alap- és középfokú oktatást is érdemes összekapcsolni a tudománnyal. Ezért cserében a felvilágosult uralkodóknak hatalmuk megerősítését ígérte, az egyszerű polgároknak pedig boldogulásuk nagyobb esélyét.¹ Valójában az illetékesség *kiterjesztéséről* volt szó, hiszen a felsőfokú, egyetemi oktatás mindenkor a tudományok fellegvára volt, csakhogy a humanista hagyományt folytatva az antik szerzők kommentálására és követésére szorítkozott, az ókori felismeréseket kívánta hasznosítani a gyakorlati életben is. Már a 16. századtól elindult az a mozgalom, amely az új tudományok beemelését igyekezett elérni, és a szakmai nyitást az egyetemekkel szemben a gimnáziumokban próbálta érvényesíteni. A természettudományok korszakos jelentőségű képviselői is az egyetemeken kívül, fejedelmi pártfogók udvarában tevékenykedtek.²

De csak a felvilágosodás gondolkodói rendelkeztek akkora presztízzsel, hogy elérjék a tudományok és mesterségek egyenjogúságának széles körű elismertetését. Nyilvánvaló, hogy fellépésük tősgyökeres *értelmiségi* machináció volt. Az eredménye pedig az lett, hogy elősegítette a modern polgári középosztály felemelkedését. Más kérdés, hogy a felvilágosodás számos ígérete illúzióknak bizonyult, és a tudomány behatolását mindenkor korlátozták az uralmon levők ideologikus szükségletei. A tudomány és az ideológia közti kötélhúzás napjainkban is érzékelhető. Az pedig szinte mindig mellbevágó tapasztalat, hogy az iskolai oktatást ezernyi baj sújtja, és még azt sem állíthatjuk, hogy a tudomány befolyása kizárólag előnyökkel járna.

Egy esettanulmányt szeretnék ismertetni, amely az 1970-es évek gimnáziumi irodalomoktatásának reformjáról szól. Magam is résztvevője voltam az akkori eseményeknek, tehát bevallottan elfogult vagyok. Úgy vélem, hogy bár a történet régi, de akár okulni is lehetne belőle.

Előjáróban röviden utalnom kell az akkori idők politikai kontextusára. Az 1960-as évek föltehetően legjelentősebb politikai fejleménye volt Magyarországon, hogy a pártállami vezetésben megjelent egy *technokrata* irányzat. Ez együtt járt a szakértelem általános felértékelődésével. Csakhogy a tervezett reform 1968-as bevezetésének időzítését balszerencse kísérte. A prágai tavasz elfojtása megghiúsította a reformközgazdászok várakozását, akik a visegrádi országok piacát együtt tartották megfelelő nagyságrendűnek ahhoz, hogy kellő húzóerőt képviseljen az ipar és a szol-

¹ R. Steven TURNER, „The *Bildungsbürgertum* and the Learned Professions in Prussia 1770–1830: The Origins of a Class”, *Histoire Sociale/Social History* 13, 25. sz. (1980): 105–135; SÁSKA Géza, „A felvilágosodás polgári örökségének tagadása: A »képesség« és »ismeret« vita forrásvidéke”, in *Égi iskolák, földi műhelyek*, szerk. BASKA Gabriella és HEGEDŰS Judit, 326–332 (Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, 2015); Carlota BORO, „The Age of Enlightenment and Education”, *Oxford Research Encyclopedia of Education*, 2021. febr. 23., <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190264093.013.1469>.

² KECSKEMÉTI Gábor, „... munkálkodni, hogy az embereket boldogabbnak hagyjuk, mint találtuk”, díszelőadás az MTA 199., ünnepi közgyűlésén, 2025. máj. 5., <https://mta.hu/kozgyules199/munkalkodni-hogy-az-embereket-boldogabbnak-hagyjuk-mint-talaltuk-kecskemeti-gabor-unnepi-kozgyulesi-diszeloadasa-videon-114377>.

gáltatás föllendüléséhez. Az új gazdasági mechanizmusként beharangozott fordulat csírájában elvetélt.³

Szinte képtelen ellentmondásnak tűnik, hogy a hetvenes évek konzervatív nyitánya idején, az ideológiai szigorodással és politikai represszióval csaknem egy időben, 1972 júniusában az MSZMP Központi Bizottsága olyan oktatáspolitikai határozatot hozott, amely a pártállami idők *legdemokratikusabb* elvei alapján kívánta megreformálni oktatási rendszerünket. Bizonyíték lehet erre, hogy e dokumentumban szerepelt először *alternatív* tankönyvek bevezetésének szükségessége, holott a rendszer megátalkodott hívei semmitől sem tartottak jobban, mint a *pluralitás* bármifajta megjelenésétől.⁴ Feltételezem, hogy az oktatásügyi határozat az akkor háttérbe szorított technokrata irányzat egyik kései akciója volt.

Természetesen más motívumok is közrejátszottak megszületésében. Éppen akkoriban fejeződött be a Szociológiai Intézet és a Fővárosi Pedagógiai Intézet közös országos felmérése. A Ferge Zsuzsa, Gázsó Ferenc és mások által végzett vizsgálatok – csak belső használatra kiadott kötetben olvasható – eredménye fölöttébb riasztó képet nyújtott a pedagógustársadalom helyzetéről, szakmai és életkörülményeinek elmaradottságáról.⁵ Nyilvánvaló volt, hogy az oktatásügy válságos állapotban van, alkalmatlan elősegíteni bármifajta reformot.

Engem és társaimat éppen a hetvenes évek elejének konzervatív fordulata készített cselekvésre. Ifjú tudósjelöltként, pályánk kezdetén, az irodalomértés módszertani megújításának igézetében éltünk, és úgy véltük, hogy tenni kellene valamit szakmánk érdekében. Különösen rühelltük az egyetemi katedrákat hűbéri birtokként elfoglaló konzervatív hatalmasságokat, akik veszélyeztették utánpótlásunk jövőjét is. Kifejezetten kapóra jött számunkra az oktatási reform tervének felmerülése. És nem csak az Irodalomtudományi Intézetben gondolkodtunk így. A fiatal nyelvészek, történészek, folkloristák is hasonlóképpen éreztek, úgyszólván nemzedékünk túlnyomó részéről elmondható ez. A mi intézeti csoportunk is a már előttünk megalakult Fiatal Nyelvészek Köre után kapta nevét, s lett Fiatal Irodalomtörténészek Köre.

A különböző motivációk a reformerek táborában később is fennálltak. Például a mi választásunk nem véletlenül esett a gimnáziumi irodalomoktatásra. Nemcsak azért, mert a diákok ebben az életkorban a leginkább érzékenyek, fogékonyak az irodalom-

³ A gazdasági reform tervének legfontosabb dokumentuma: *A gazdasági mechanizmus reformja: A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága 1966. május 25–27-i ülésének anyaga* (Budapest: MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya, 1966). Az itt megjelölt fejleményhez képest másodlagos jelentőségű volt a felszínen folyó politikai küzdelem, a szovjet támogatással fellépő úgynevezett „munkásellenzék” reformellenes támadása, amely ideológiai szempontokra hivatkozva még inkább visszavetette a magyar gazdaságot.

⁴ „Az MSZMP Központi Bizottságának határozata az állami oktatás helyzetéről és fejlesztésének feladatairól”, *Pártélet* 17, 8. sz. (1972): 55–72, illetve in *A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975*, szerk. Vass Henrik, 292–313 (Budapest: Kossuth Könyvkiadó, 1978), 306.

⁵ Vö. *A pedagógusok helyzete és munkája: Az MTA Szociológiai Kutató Intézet és a Fővárosi Pedagógiai Intézet vizsgálata* (Budapest: Az MTA Szociológiai Kutató Intézetének kiadványai, 1972).

ra, hanem azért is, mert a gimnázium az *értelmiségképzés* legfontosabb előkészítő műhelye. Ahogy napjainkban, akkor is innen került ki az egyetemi hallgatók döntő többsége. Míg Ferge Zsuzsa és mások a hetvenes években azt kifogásolták, hogy a magyar iskolarendszer értelmiségi értékrendet érvényesít, és ezáltal megerősíti, sőt fokozza az induláskor meglévő esélyegyenlőtlenséget, addig mi (bár az alapfokú oktatásban elismertük kritikájuk jogosságát) a gimnáziumon éppen azt kértük számon, hogy az értékrendje *nem eléggé értelmiségi*. Utóbb, a *Kortárs* 1993-as évfolyamában megjelent vitacikkem élére ezért választottam mottónak azt, hogy: „Nem mindenkinek kell értelmiséginek lenni. De legalább az értelmiség lehetne az.”⁶

A továbbiakban igyekszem röviden összefogni tanügyi reformunk történetét. Az említett párthatározat teljesítése meghaladta az Oktatási Minisztérium személyi és tárgyi lehetőségeit. Az Akadémia felajánlotta segítségét az oktatási kormányzatnak, 1973 szeptemberében megalakult az MTA Elnökségi Közoktatási Bizottsága, amely munkacsoportokat szervezett abból a célból, hogy állapítsák meg a kívánatos műveltség tartalmát és szerkezetét. 1976 nyarán jelent meg az úgynevezett „Fehér könyv”, azzal a fölöttébb hosszú, ugyanakkor pontosan útbaigazító címmel, hogy „az MTA állásfoglalásait és ajánlásait” ismerteti „a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére”.⁷ Nem akárhik vettek részt a munkában; például a természettudományos programot Marx György akadémikus felügyelte. Az ő munkacsoportjuk javaslata volt, hogy meg kell szüntetni a kémia, fizika és biológia különálló tanítását, mert korszerűbb volna közös természettudományos tantárgyat bevezetni.

Az esztétikai-művészeti területért az Irodalomtudományi Intézet ügyvezető igazgatója, Szabolcsi Miklós volt felelős. Ő vont be minket, intézeti fiatalokat a reform előkészítésébe. Éppen ötven évvel ezelőtt, 1975 augusztusában alakítottuk meg heten – Fóris Karola, Horváth Iván, Kajtár Mária, Kovács Ilona, Szegedy-Maszák Mihály, Szőrényi László és jómagam – a tette kész csapatunkat.⁸

Először megvizsgáltuk a gimnáziumi irodalomoktatás helyzetét. Megállapítottuk, hogy a tantárgy presztízse nagyon lent van – ez megmutatkozott heti óraszámának zsugorodásában is. A központosított tanterv és tankönyvek tíz-tizenöt év késéssel és erősen megsűrve vették át a tudományos eredményeket. Az alap- és középfokú irodalomoktatásban érvényesülő koncepció magja még a negyvenes-ötvenes évek fordulóján született, csupán a részletekben következtek be érdemi változtatások.

⁶ VERES András, „Kény-szerű jegyzetek egy vitához”, *Kortárs*, 37, 1. sz. (1993): 72–80, 72.

⁷ *A Magyar Tudományos Akadémia állásfoglalásai és ajánlásai a távlati műveltség tartalmára és az iskolai nevelőtevékenység fejlesztésére* (Budapest: MTA, 1974). A kiadvány a külalakja révén nyerte el a közkeletű „Fehér könyv” elnevezést.

⁸ A Kőr összetétele hamarosan módosult: Fóris Karola kimaradt, Varga László pedig bekerült. Vö. PÁLA Károly, szerk., *Tankönyvháború: Viták a gimnáziumi irodalomoktatás reformjáról a hetvenes-nyolcvanas években*, Irányított irodalom (Budapest: Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete – Argumentum Kiadó, 1991), 25–26. (A továbbiakban: *Tankönyvháború*.)

Kifejezetten *ideologikus* konstrukcióban folyt a tanítás. Haladó és retrográd erők harcaként ábrázolták a történelmet és ennek megfelelően az irodalmat is. De mint-hogy a művekben nem mindig sikerült maradéktalanul kimutatni effajta tendenciákat, az írók, költők *életrajzára* esett a hangsúly, ahonnan ki lehetett mazsolázni a haladónak és retrográdnak vélt elemeket. Döbbenetes volt a kontraszt a szépirodalom megkülönböztetett szerepével és jelentőségével szemben, aminek reformkori hagyománya még ekkoriban érzékelhető volt.

A helyzet felmérése után dolgoztuk ki ajánlásainkat az ezredvégi irodalomoktatás törzsanyagára és tantárgyi szerkezetére. Javasataink megjelentek az említett „Fehér könyv”-ben és a *Literatura* folyóiratban is. Az általunk összeállított tervezet a kiemelt szerzők nevét és a művek címét tartalmazta, megtoldva azzal, hogy mi legyen ebből kötelező, és mi legyen választható vagy ajánlott.⁹ Úgy válogattunk, hogy elsősorban a művek *esztétikai* és *művelődéstörténeti* jelentőségét vettük figyelembe, és mellőztük a megszokott ideológiai megfontolásokat.¹⁰ Tagadtuk, hogy az irodalom bárminek is a „szolgálólánya” volna. A magyar irodalmat *világirodalmi kontextusba* próbáltuk helyezni. A modern kultúra két alappilléreként tekintettünk a felvilágosodásra és a romantikára.

Később, az 1978 után bevezetésre került tanterv¹¹ számos ötletünket átvette. Ekkor került be először tananyagként a Biblia, a középkor és a romantika irodalma, Stendhal, Dosztojevszkij, Kafka, Krúdy, Weöres és Pilinszky, a jelentőségének megfelelően Babits, Kosztolányi és Kassák. S nemcsak a szakmai gondokon kívántunk enyhíteni, hanem a szociális feltételeken is. Felhívtuk rá a figyelmet, hogy a pedagógusok életkörülményeiben kedvező változtatások szükségesek; egyúttal felvetettük a magyartanárok kötelező óraszámának korlátozását és a rendszeres továbbképzésük biztosítását.

1974-ben Polinszky Károly lett az oktatásügyi miniszter, korábban a Veszprémi Vegyipari Egyetem rektora, maga is akadémikus. Hamar átlátta, hogy a párthatározatban tervbe vett reformnak az évtized végére kitűzött határideje tarthatatlan, ezért a megvalósításának átütemezését kérte. Javaslatát a pártközpont elutasította, azzal

⁹ MUNKAKÖZÖSSÉG, „Javaslat a középfokú oktatás irodalmi törzsanyagára”, *Literatura* 3, 2. sz. (1976): 138–168. A munka ekképpen oszlott meg: a címlistát Horváth Ivan, Kajtár Mária, Kovács Ilona, Szegedy-Maszák Mihály, Szörényi László, Varga László és Veres András állította össze, a bevezetőt Veres András írta. Javasataink a „Fehér könyv” 284–319. lapján voltak olvashatók.

¹⁰ Az általam írt bevezetőben a következő szempontokat jelöltem meg: 1. esztétikai érték, színvonal; 2. reprezentativitás (karakterizálja alkotóját, korát, műfaját stb.); 3. művelődéstörténeti érték; 4. érthetőség, elemezhetőség; 5. egyéb gyakorlati tényezők (például az, hogy van-e megfelelő szakirodalom, rendelkezésre áll-e megfelelő fordítás stb.) – lásd *Tankönyvháború*, 31.

¹¹ „Magyar irodalom I–IV. osztály”, szerk. NOBEL Iván, in *A gimnáziumi nevelés és oktatás terve*, 61–95 (Budapest: Tankönyvkiadó, 1978). A tanterv megtalálható a *Tankönyvháború* című kötetben is, az 57–88. lapon. Itt olvasható a tanterv kialakításában szerepet játszó előzetes viták néhány dokumentuma is.

az indoklással, hogy „a párthatározat végrehajtása kötelező”.¹² Szorultságában most az oktatási kormányzat fordult segítségért az Akadémiához.

A miniszter ösztönzésére és vezetésével évente többnapos tanácskozásra gyűltek össze a reformokon dolgozó szakemberek. Eszmecsereink rendkívül érdekesek, időnként viharosak voltak. Például vita tárgya volt, hogy a természettudományos oktatást teljesen új alapokra kívánták helyezni. Nem érték be a tananyag alapos újragondolásával és a tantárgyi szerkezet radikális átalakításával, hanem – minthogy az egész pedagógiai folyamatot forradalmasítani szerették volna – a tanár és a diák hagyományosnak nevezett kapcsolatát is meg akarták változtatni. Az a baj, mondták, hogy a tanár mindent eldönt a diák helyett, bemutatja a kísérletet, levonja a tanulságokat, felírja a képletet, amit vakon el kell hinni neki, a diák pedig mindvégig passzív marad, csak ül, figyel és bólogat. Nincs nagyobb átok, mondták, mint a tanári tekintély nyomasztó súlya. Helyesebb volna, ha a pedagógus csupán a technológiára ügyelne, előkészítené a kísérletezés tárgyi feltételeit. A diák pedig játékos feladatokat kapna, és miközben megoldja ezeket, magától rátalál az eredményre és arra is, hogyan formálja képletté.

A természettudományos tantárgyakban talán sikeres elképzelést sajnos univerzális gyógymódnak tekintették, kiterjesztették az oktatás egészére. Mint az sokszor előfordul, egyáltalán nem törődtek a társadalom- és humán tudományok eltérő természetével. Megpróbáltam figyelmeztetni őket. Felvettem, hogy egy történelemórán, ha a francia forradalom a téma, vajon milyen kísérleti eszközökkel lehetne előidézni egy valamirevaló forradalmat. Az irodalomoktatásban pedig éppen az lenne jó, hogy a diák lehetőleg *minél több kiváló, tekintélyt sugárzó tanárral* találkozzék, és megtanulja, hogy *sokféle nézőpontból lehet színvonalas értelmezést adni*. Csakhogy – tettem hozzá – hovatovább már az is a sors ritka kegyének számít, ha a gimnáziumi évek alatt legalább egy igazi tekintéllyel sikerül találkozni. Nem igazán volt sikerem, ellenvetéseimet félresöpörték.

1977 elején létrehozták az Akadémia és a Minisztérium közös szervezeteként az MTA-OM Köznevelési Bizottságát, amely a távlati tervezésről áttért a közelire: *az 1970-es és 1980-as évek fordulóján megvalósítandó tanügyi reform* előkészítésére. A vállalkozást nagyban segítette, hogy a politikai háttér időközben látványosan előnyére változott.

Így a mi társaságunk is beleszóppent a közeli reform gyakorlati tennivalóiba. Beleszólhattunk az új hivatalos gimnáziumi irodalmi tanterv kialakításába, és Szegedy-Maszák Mihállyal közösen pályázatokat nyertünk az új tankönyvek megírására.¹³ 1978 és 1982 között születtek meg tankönyveink az első három gimnáziumi

¹² „Ez a felemás megoldás – egy alapjában véve jó koncepció és egy tökéletesen elhibázott végrehajtási utasítás elege – időzített bombaként ketyegett a reform-munkálatok háttérében.” *Tankönyvháború*, 15.

¹³ 1976 novemberében adtuk be a gimnáziumi második osztálynak szánt tankönyvpályázatunkat, 1977 októberében pedig a harmadikosat. Minthogy az első osztályos tankönyvpályázat nyertese,

osztály számára. Az elsős elkészítésébe bevontuk a klasszika-filológus Ritoók Zsigmondot, a későbbi kötetek munkálataiba pedig baráti társaságunk tagjait, Szörényi Lászlót, Horváth Ivánt, Bojtár Endrét és Zemplényi Ferencet.¹⁴ Nem lenne teljes a kép, ha nem említeném meg a reformot szorgalmazó és minket tanácsaikkal támogató kiváló magyartanárokat, Gyürey Verát, Horváth Jánosnét és társaikat, valamint tankönyveink szerkesztőjét, Mész Lászlónét.

Különösen fáj a második tankönyvünk sorsa. Az illetékesek a kéziratot túl terjedelmesnek találták, ezért a szöveget erősen tömöríteniük kellett, ami persze az érthetőség rovására ment. A harmadikos tankönyv esetében már elutasítottuk a rövidítés kérését.¹⁵ A negyedik könyvet nem írtuk meg, mert a kiobbant háborúság elvette kedvünket.

Az életrajzokat minimalizáltuk, a művek tárgyalását jelentősen növeltük, és ahol lehetőség volt rá, több, egymástól eltérő értelmezést ismertettünk. Az elemzési szempontok közé fölvtük a poétikai-retorikai jegyek bemutatását is – ezek jórészt ismeretlenek voltak a magyartanárok előtt, és éppúgy visszatetszést váltott ki belőlük, mint az, hogy igyekeztünk visszafogni az ideologikus hivatkozásokat, amelyekhez viszont szokva voltak. Arra is gondunk volt, hogy az eszme- és költészettörténeti háttérrel érzékletes képet adjunk. A fejezetek végére meggondolkodtató feladatso- rokat állítottunk. Bár törekedtünk rá, de nem voltunk eléggé felkészültek ahhoz, hogy a diákok számára könnyen fogyasztható stílusban fogalmazzunk.

Fiatalok voltunk és ambíciózusak. A középiskolai irodalomoktatás megújításától nemcsak a közművelődés színvonalának emelkedését vártuk, hanem a *megelevő irodalmi kánon átrendeződését* és saját szakmánk tudományos előmenetelét is. Ma is büszke vagyok arra, hogy semmiféle elvi engedményt nem tettünk sem a hivatalnak, sem a dilettantizmusnak. Nagyon komolyan vettük a tudomány képviselétét, igye-

---

Kovács Endre, a karizmatikus magyartanárról 1976 őszén meghalt, a Tankönyvkiadó Szeged-Maszákot és engem kért fel az elsős könyv megírására is. Itt említem meg, hogy az általunk jegyzett tankönyv bevezető fejezetében messzemenően felhasználtam Kovács tanár úr pályázatnyertes szövegét (amit a könyv sajnálatos módon nem tüntetett fel).

¹⁴ RITOÓK Zsigmond, SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, *Irodalom a gimnázium I. osztálya számára* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1979); SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, BOJTÁR Endre, HORVÁTH Iván, SZÖRÉNYI László és ZEMPLÉNYI Ferenc, *Irodalom a gimnázium II. osztálya számára* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1980); SZEGEDY-MASZÁK Mihály, VERES András, BOJTÁR Endre, HORVÁTH Iván, SZÖRÉNYI László és ZEMPLÉNYI Ferenc, *Irodalom a gimnázium III. osztálya számára* (Budapest: Tankönyvkiadó, 1982). Mindhárom kötetet Mész Lászlóné szerkesztette, ő írta a harmadikos tankönyv Tóth Árpád-fejezetét is.

¹⁵ Amikor a Krónika Nova Kiadó újra kiadta tankönyveinket, igyekeztünk „visszaigazítani” a másodikot. (Ez magyarázza, hogy a harmadikos előbb jelent meg, 1998-ban, mint a második, amely csak 1999-ben.) De a legjelentősebb változtatás az eredeti kiadáshoz képest az lett, hogy az első osztályos tankönyv bevezető elméleti fejezetét elhagytuk, önálló kötetként váltottuk fel (VERES András, *Bevezetés az irodalmi művek olvasásába* [Budapest: Krónika Nova Kiadó, 2001]). Ugyanakkor nem került sor radikális átdolgozásra, mert ragaszkodtunk az első kiadás szelleméhez és szövegéhez, és elköteleztünk filológusként eleve dokumentum értékűnek fogtuk fel hajdani munkánkat.

keztünk felhasználni az irodalomtörténet-írás új vagy éppen legújabb eredményeit. Az is előfordult, hogy *elébe vágunk* a szakmának, olyan megállapításokat tettünk, amelyek csak később nyertek polgárjogot – így a népköltészet és a közköltészet viszonyának bemutatásában vagy Jókai, Krúdy, Kosztolányi és Kassák életművének megítélésében.

Utólag persze már korántsem látom problémamentesnek akkori maximalizmusunkat. Minthogy a központi irányítás megmaradt, *a reform szükségképpen állami kényszerként működött*, tulajdonképpen *a gimnáziumra erőszakoltuk a magunk akadémiai értékrendjét*. Állást foglaltunk ugyan amellett, hogy jobb lenne, ha az iskolák több tankönyv között válogathatnának, de végül belementünk az egykötetes megoldásba.¹⁶ Valószínűleg a legkiválóbb diákokat sikerült igazán megszólítanunk. Számos ifjabb irodalomtörténész kollégám nyilatkozott úgy, hogy tankönyveink fordították érdeklődését a szakmánk felé. Arról is hallani lehetett, hogy az egyetemi hallgatók nagyobb haszonnal forgatják őket, mint a gimnazisták. Az előadásom címében József Attilától kölcsönzött sor – a „nem középiskolás fokon” – a mi esetünkben tulajdonképpen ironikus értelmet nyert.

A gimnáziumi magyartanárok egyáltalán nem voltak felkészülve a radikális fordulatra, és nem kaptak hozzá kellő segítséget. Nehéz ma felfogni az akkori állapotokat. Gondoljunk bele, hogy a Bibliából vett szemelvények is gondot jelentettek sok tanár számára. „Még az én korosztályom sem ismeri – cikkezett róla egyikük –, nem is beszélve a fiatalabb kollégákról.” Erre válaszolta Horváth Iván azt, hogy „Ne fegyverezzen le kollégánőnk megkapó őszintesége [...]. De ne is szomorítson el vallo-mása; inkább örüljünk, hogy az új tankönyv a tanárképző intézmények oktatási színvonalára szintén felhívta a figyelmet.”¹⁷

Az sem volt szerencsés, hogy képtelenül gyorsan készültek el a tankönyveink: az első osztályos háromnegyed, a másodikos egyetlen év alatt! A nyelvi-stiláris hibák egy része nyilván elkerülhető lett volna, ha több idő áll rendelkezésünkre. De siettünk, már csak azért is, mert nem akartunk időt hagyni nagy hatalmú ellenfeleinknek, hogy közbelépjenek és megakadályozzák a reform bevezetését, mint ahogy az a fiatal nyelvészek esetében történt. Mire megjelent az új tanterv, már elkészültünk az első tankönyv kéziratával. Azzal a hátsó szándékkal vállaltuk a sietség kockázatát, hogy a publikálásra kerülő köteteket csupán *első változatnak* tekintjük, amelyet néhány év múlva – begyűjtve tanításuk tapasztalatait – új, javított változattal fogjuk felváltani.

Ezért kezdeményeztünk egy olvasáskutatási vizsgálatot is az első osztályos tankönyv fogadtatásáról. A kapott eredmény lesújtó volt. Az élenjáró tanárok közül

¹⁶ A néha már-már lincsközeli hangulatban az oktatási kormányzat egy idő után elbizonytalanodott, és úgy döntött, hogy a mi gimnáziumi tankönyveink mellett a Mohácsy Károly által írt új szakközépiskolai tankönyvek használatát is engedélyezi a gimnáziumokban. Már akkoriban azt gondoltam erről, hogy legalább ilyenformán el tudtuk érni a túllépést az egytankönyvűségen.

¹⁷ HORVÁTH IVÁN, „Lectori vélemény”, *Köznevelés*, 36, 6. sz. (1980): 5–6, illetve in *Tankönyvháború*, 143–147, 147.

sokan kellemetlen vetélytársnak fogták fel könyveinket, amelyekkel szemben veszni látták a korábbi tankönyveknél élvezett fölényüket. A kevésbé kiválóak kezében viszont még a terminológiánk jelentése is visszajára fordult, és épp olyan sematikus imamalommá torzult, mint amelyet mi akartunk átadni a feledésnek.¹⁸

Arra azonban számítottunk, hogy a konzervatív egyetemi potentátok mindent el fognak követni ellenünk. Így is lett. Már az új tanterv kiváltotta a budapesti bölcsészkar tanszékvezető egyetemi tanárainak, Tolnai Gábornak, Pándi Pálnak, Mezei Józsefnek és Király Istvánnak tiltakozását az oktatási miniszternél. Kifogásolták, hogy a tanterv „a humanista-realista hagyományokkal szemben a romantikus-modernista áramlatokat részesíti előnyben”. Úgy vélték, hogy csupán egy sznob ízlés emelhet be a törzsanyagba Mallarmét, az ajánlott irodalomba Proustot és Joyce-t. Helytelenítették azt is, hogy a szocialista irodalmat Babel és Hrabal képviseli, nem pedig Solohov vagy Illés Béla. Szerintük a tanterv kiigazítja a kultúrpolitika értékrendjét, amikor olyan műveket tesz kötelezővé, mint Ottlik Géza *Iskola a határon* című regénye, amely így a „túrt” kategóriából a „támogatottba” kerül át.¹⁹ Később hasonló szellemben bírálták a tankönyveinket is. Az abszurditás netovábbja volt, hogy Nagy Péter akadémikus, aki egy Szabó Dezső-monográfiával nyerte el a nagydoktori címet, szemünkre vetette, amiért Szabó Dezsőt szerepeltettük a harmadikos tankönyvben, jöllehet csak ajánlott irodalomként.²⁰

Velük szemben mellénk állt az Irodalomtudományi Intézet teljes vezérkara, Sötér Istvántól Klaniczay Tiboron át a tanügyi reformban kulcsszerepet játszó Szabolcsi Miklósig. Míg Rényi Péter, főszerkesztő-helyettesként is a *Népszabadság* tényleges vezetője teljes mellszélességgel állt Pándiék mögé, az oktatási kormányzat mellénk sorakozott fel, sőt a művelődéspolitikai befolyásos személyiségei között is akadt támogatónk. A közvélemény persze tanácstalan és megosztott volt, akárcsak az író- és tudósvilág. Csurka István cikkekkel támadt ellenünk, míg Mészöly Miklós a szolida-

¹⁸ Az előadást kísérő prezentációban idéztem Kronstein Gábornak egyik példáját, mellyel nagy sikert aratott az Írószövetség József Attila Körének tankönyvvitáján. (Erre 1982. május 14-én került sor. Ez volt az egyetlen nyilvános összecsapás a tankönyveket támadó Pándi Pál és Király István professzorok, valamint a tankönyvek szerzői között.) Kronstein az olvasáskutatási vizsgálat eredményeiről számolt be, és jellemző esetként idézte a következő – a kutatók által magyarórán feljegyzett – jelenetet. Catullus *Gyűlölk és szeretek* című költeményének „kérdve kifejtő” feldolgozásáról volt szó. „Tanár: Milyen a vers formája? Első diák: Időmértékes. Második diák: Disztichon. Tanár: Mit jelent ez? Első diák: Egy hexameter és egy pentameter sor.

Tanár: Mit jelent ez a két sor? Első diák: Érzést. Tanár: Milyet? Első diák: Ambivalencia. Második diák: Ellentétes érzést. Harmadik diák: Kettős érzést. Negyedik diák: Létbizonytalanság. Tanár: Jaj, de hülyék vagytok, édes gyermekeim. Látszik, nem tudjátok, mi a szerelmi szenvedély.” Az „ambivalencia” és a „létbizonytalanság” kedvelt terminusaink közé tartoztak, s fölöttébb kellemetlen volt így visszahallani őket. – Lásd *Tankönyvháború*, 299.

¹⁹ Vö. uo. 90–101.

²⁰ NAGY Péter, „Irodalom vagy irodalomtörténet?: Az új gimnáziumi irodalmi tankönyvek kapcsán”, *Népszabadság*, 1982. nov. 13., 15. Lásd még *Tankönyvháború*, 349–355. A tankönyv szerzőinek választát a lap nem közölte.

ritásáról biztosított. Természetesen nagy mértékben fölerősítette a viták hevét, hogy a szépirodalmunkhoz hasonlóan az irodalom oktatása is *nemzeti* ügynek számított.

Szinte magától értetődik, hogy ránk sütötték az antimarxizmus bélyegét, és vádoltak a realizmus és a népiség lebecsülésével, sőt nemzetietlenséggel is – arra hivatkozva, hogy könyveinkben a korábbihoz képest nagyobb teret kapott a világirodalom. Nagy Péter egyenesen a fajelmélet támogatását látta Szabó Dezső szerepeltetésében. Nemcsak minket értek becsületsértő, méltatlan támadások, hanem a mesterünket, Németh G. Bélát, a kiemelkedő tudosegyéniséget és a velünk rokonszenvező kollégáinkat is. A mienkéhez hasonló szellemben megírt negyedik tankönyvet, a kitérő magyartanárra, Madocsai László munkáját nemcsak támadták, de még sikerült újrairatniuk is.²¹

Talán itt a helye, hogy lezárjam hajdani vállalkozásunk krónikáját. Ha röviden kellene összefoglalni mondandómat, úgy fogalmaznék, hogy a történelem egyik ritka kegyelmi pillanatában lehetőség nyílt az akadémiai értékek következetes érvényesítésére a középiskolában. Nem csupán az irodalom szeretete vagy az irodalomtörténeti presztízsz vezetett minket, hanem annak tudata is, hogy igen magas a tét; végül is a magyar lakosság jelentős része az alap- és középfokú oktatásban tesz szert irodalmi műveltségére.

A reform nem volt kellőképpen előkészítve, háborúság dúlt körülötte, mégis sikerült valamennyire megvalósítani. De ehhez az kellett, hogy kedvező szakmai és intézményes hátszelet kapjunk. Ma már azt is hozzá kell tenni a történethez, hogy akkor még kikezdhetetlen volt az olvasási kultúra dominanciája, nem tűnt fel még a láthatáron sem az a fenyegetés, amit később a számítógép és az internet megjelenése, az ezredforduló kommunikációs forradalma jelentett, és amely nagyobb csapást mért az olvasási kedvre, mint a diktatórikus politikai rendszerek.

Csak futólag utalnék a későbbi fejleményekre. A rendszerváltást követően a központosítás gyakorlatilag megszűnt, a pedagógustársadalom viszonylag szabadabbá vált, és visszavágott. Sokan hitték azt, hogy a tankönyvíráshoz elég a tanári tapasztalat; nem számoltak azzal, hogy nem akármilyen szakismeret is kell hozzá. Didaktikai és érthetőségi szempontokra hivatkozva fellazult az akadémiai értékrend. Már 1990-ben úgy fogalmaztam egy interjúban a reformunk sorsával kapcsolatban, hogy megnyertük ugyan a háborút az egyetemi potentátokkal szemben, de elvesztettük a tanárokkal szemben.²²

²¹ Madocsai László negyedik tankönyvéről 1985 szeptemberében az MSZMP székházában rendezett „vitát” a Művelődéspolitikai Munkaközösség. (Vö. *Tankönyvháború*, 451–477.) Erre hivatkozva arra utasították a szerzőt, hogy változtasson a kifogásolt szöveghelyeken. 1986 márciusában jelent meg a negyedik osztályos tankönyv második kötetének átdolgozott kiadása.

²² Novák Gábor, „Vissza kell adni rangját az irodalomtanításnak is, az irodalomtudománynak is: Beszélgetés Veres András irodalomtörténésszel”, *Köznevelés*, 46, 11. sz. (1990): 10–11, 11. Újraközi a *Tankönyvháború* is, az 508. lapon. Tankönyveinket 1990 után kivonták a forgalomból, de az évtized végétől újra megjelentek, majd a többi tankönyvvel együtt áldozatul estek a központosító oktatáspolitikának.

Az elmúlt évtizedben hasonlíthatatlanul rosszabb lett a helyzet. Visszaállt a központosított oktatási rendszer, a kötelező egyetlen tankönyvvel és még annál is szigorúbb megszorításokkal és korlátokkal, mint amilyenek a hetvenes években voltak. Az elkésztő anyagi kondíció és az intézményes beszorítottság, melyet a pedagógustársadalom napjainkban elszenved, immár közismert. A jelenleg érvényben lévő irodalmi tanterv fölött Takaró Mihály bábáskodott, aki ugyan irodalomtörténésznek nevezi magát, de szakmailag dokumentált, értékelhető irodalomtörténeti munkássága nem ismert. Herczeg Ferenc és Wass Albert beemelése a tantervbe, míg Móricz, a *Nyugat* és a népi mozgalom írói visszaszorultak, Nyíró József bekerülése, miközben Kassákot és Ottlikot eltávolították – olyan nézőpontot feltételez, amely ideológiai szempontokra figyel, nem irodalmi értékekre. Bár a tananyag alapzatát még nem sikerült egészen lerontani, a rombolás így is szembeötlő. De ez már egy másik történet, fényévekre a mienkétől.